

JOQARI KLAS OQIWSHILARINIŃ DIQQAT HÁM YAD PROCESLERIN RAWAJLANDIRIWDA KOGNITIV SHINIǴIWLARDIŃ NÁTIYJELLIGI

*Berdaq atıńdaǵı QMU 3-kurs ámeliy
psixologiya qánegeligi studenti
Babaniyazova Jayna Serniyaz qizi*

Annotaciya. Bul ilmiy maqala joqarı klas oqıwshılarınıń diqqat hám yad proceslerin rawajlandırıwda kognitiv shınıǵıwlardıń nátiyjelligin úyreniwge baǵıshlangan. Mektep bitiriwshi klaslarında oqıw júklemesiniń artıwı, imtixanlarǵa tayarlıq kórish hám kóp muǵdardardaǵı informaciyanı qabıllaw zárurlıǵı oqıwshılardıń psixofiziologiyalıq imkaniyatlarına úlken tásir kórsetedi. Maqalada diqqattıń turaqlılıǵı, kólemi hám bóliniwi sıyaqlı qásiyetlerin, sonday-aq qısqa hám uzaq múddetli yadtı jaqsılawǵa qaratılǵan arnawlı kognitiv metodikalardıń táhiri eksperimental hám teoriyalıq tárepten talqılanadı. Izertlew nátiyjeleri kognitiv shınıǵıwlardıń oqıwshılar ózlestiriwine hám intellektual belsendiligine unamlı tásin kórsetedi. Maqala sońında joqarı klas oqıwshıları menen islesetuǵın pedagog-psixologlar hám muǵallimler ushın ámeliy usınıslar islep shıǵılǵan.

Tayanish sózler: joqarı klas oqıwshıları, kognitiv shınıǵıwlar, diqqat turaqlılıǵı, yad kólemi, mnemonika, kognitiv psixologiya, oqıw nátiyjelligi, neyroplastikalıq, intellektual rawajlanıw.

Házirgi zaman bilimleniw sistemasında zamanagóy informaciyalıq texnologiyalardıń jedel rawajlanıwı hám hár tárepleme maglıwmatlar aǵımınıń artıwı insan kognitiv sistemasına, ásirese joqarı klas oqıwshılarınıń intellektual imkaniyatlarına jańa hám joqarı talaplar qoymaqta. Mekteptiń sońǵı klaslarında oqıwshılar tek ǵana hár kúngi sabaqlardı ózlestirip qalmastan, bálki joqarı oquv orınlarına kiriw imtixanlarına, túrli mámleketlik testlerge hám ómirles jolların belgilewshi úlken synawlarǵa tayarlanadı. Bul dáwirde jas óspirimler miyasına tusetuǵın kognitiv júkleme óziniń eń joqarı shınına jetedi. Usınday jaǵdayda oqıw materialların sapalı ózlestiriw, kerekli informaciyanı yadta saqlaw hám kerekli waqıtta onı qayta tiklew ushın oqıwshıdan joqarı dárejedeǵı diqqat hám kúshli yad talap etiledi.

Psixologiya ilmindegi izertlewler sonday kórsetedi, joqarı klas oqıwshılarınıń jas ózgeshelikleri olardıń kognitiv tarawı ele de rawajlanıw hám qalıplaw basqışında ekenligin tastıyıqlaydı. Bul dáwirde miydıń prefrotal qabıǵı óziniń anatomiyalıq hám funkciyalıq qalıplawın juwmaqlap baratırǵan boladı. Prefrotal qabıq bolsa dál sol kognitiv basqarıw, itibardı qadaǵalaw, maqsetke baǵdarlangan háreketler hám qabıllangán maglıwmatlardı qayta islew sistemasına juwapker organ esaplanadı. Demek, dál usı jas dáwirinde maqsetli kognitiv tásirler ótkeriw, yaǵnıy túrli kognitiv

shınıǵıwlar hám kognitiv treningler arqalı miydıń neyroplastikalıq qásiyetinen paydalanıw júdá joqarı nátiyje beriw imkaniyatına iye.

Biraq, ámeliyatta kóplegen joqarı klas oqıwshıları informaciya kóleminiń kópliginen qıynaladı. Olarda diqqattıń tez bóliniwi, bir temadan ekinshisine ótiwdegi qıyınshılıqlar, yadta saqlaw procesiniń turaqsızlıǵı hám tez sharshav qubılısları baqlanadı. Bul másele ákeshilik hám sırt el psixologiyasında hám pedagogikası dıqqat orayında turǵan áhmiyetli máselelerdiń biri esaplanadı. Kognitiv shınıǵıwlardıń mánisi hám áhmiyeti de dál usı kognitiv kemshiliklerdi saplastırıw hám oqıwshınıń ishki intellektual rezervlerin belsendiriwden ibarat.

Kognitiv shınıǵıwlar dep insan kognitiv funkciyaların (diqqat, yad, pikirlew, qabıllaw, qıyallaw) maqsetli túrde rawajlandırıwǵa hám jetilistiriwge qaratılǵan arnawlı metodikalar, psixologiyalıq tapsırmalar, intellektual oynılar hám kognitiv tapsırmalar kompleksine aytıladı. Bul maqala joqarı klas oqıwshılarınıń dál usı diqqat hám yad proceslerin joqarı dárejege kóteriwdе kognitiv shınıǵıwlardıń qanday tásir kúshine iye ekenligin, olardıń nátiyjelligin teoriyalıq hám metodikalıq tárepten tiykarlap beriwdi maqset etip qoyadı. Maqalada diqqat hám yaddıń óz-ara baylanışlılıq mexanizmleri, joqarı klas oqıwshılarınıń kognitiv ózgeshelikleri hám de ámeliyatta qollanılatuǵın kognitiv shınıǵıwlardıń tiykarları jeke-jeke talqılanadı.

Psixologiyalıq kózqarastan bul jas dáwirinde jetekshi belsendilik oqıw-kásiplik belsendilikke aylanadı. Tómengi hám orta klaslardan parqlı ravishde, joqarı klas oqıwshısı mektepke tek ǵana qandayda bir bahalar alıw yamasa ata-anasınıń talabı menen emes, bálki óziniń keleshek kásibin belgilew, keńirek bilim alıw hám sociallıq orın tabıw maqsetinde keledi. Bul maqsetlilik olardıń kognitiv proceslerine de tásir etedi. Olardıń dıqqatı hám yadı endi eriksiz emes, bálki erkin, maqsetli hám erisiletuǵın nátiyjege baǵdarlangan tus aladı.

Joqarı klas oqıwshılarınıń kognitiv sferasında sapa ózgerisleri júz beredi. Jan Piajenıń kognitiv rawajlanıw teoriyasına tayanatuǵın bolsaq, bul jas dáwirindegi oqıwshılar formal operaciya basqışında boladı. Yaǵnıy, olar abstraktsiyalıq oylaw, gipotetikalıq-deduktiv mantiq, abstraktsiyalıq tusnikler menen islesiw imkaniyatına tolıq iye. Abstraktsiyalıq oylawdıń rawajlanıwı óz gezeginde yad hám diqqat procesleriniń mánislik hám mantiqlıq táreplerin kúshitedi. Oqıwshı informaciyanı dón mantiqsız mexanikalıq tárepten yadta saqlawdan qashıp, onıń mánisin túsiniw, logikalıq baylanıslar ornatıp yadta saqlawǵa umtıladı.

Biraq, jas óspirimlik dáwiriniń ózine tán kognitiv krizisleri de bar. Emocionallıq tarawdıń turaqsızlıǵı, keleshek aldyndaǵı qorqınısh, stress joqarı dárejede bolıwı diqqattıń turaqlılıǵına unamsız tásir etiwı múmkin. Oqıwshı hár qansha aqıllı hám intellektual jaqtan rawajlangan bolmasın, eger onıń itibardı qadaǵalaw mexanizmi kúshsiz bolsa, joqarı oqıw júklemesi jaǵdayında kognitiv funktsiyalarda tómewlew júz beredi. Sol sebepli joqarı klas oqıwshılarınıń kognitiv sferasın maqsetli baǵdarlaw hám

olardın jas ózgesheliklerin esapqa alǵan halda arnawlı kognitiv shınıǵıwları qollanıw áhmiyetli bolıp tabıladı.

Diqqat bul insan kognitiv sistemasınıń ózgeshe procesi bolıp, ol óz aldına jeke psixikalıq process retinde kórsetilmese de, basqa barlıq kognitiv proceslerdiń (qabıllaw, yad, oylaw) sapalı hám nátiyjeli bolıwın táminlewshi universal qural esaplanadı. Diqqat — bul psixikalıq belsendiliktiń belgili bir obyektke baǵdarlanıwı hám onda jınaxlanıwıdır. Eger oqıwshınıń diqqatı sabaqta nemese úyge berilgen tapsırmada bolmasa, sabaq boyınsha qabıllanıw atırǵan signallar miyda jetkilikli dárejede túsindirilmeydi hám yad izlerin qaldırmaydı.

Diqqatnıń bir neshe áhmiyetli qásiyetleri bar hám joqarı klas oqıwshılarında bul qásiyetler joqarı dárejede rawajlangan bolıwı kerek:

Birinshisi — diqqat turaqlılıǵı. Bul itibardı uzaq waqıt dawamında bir obyektten yamasa bir belsendilikten úzbesten saqlap turıw qásiyeti. Joqarı klas oqıwshısı bir yarım saatlıq sabaqta yamasa uzaq imtixan procesinde óz diqqatın joqarı dárejede turaqlı saqlap turıwı shart. Diqqat turaqlılıǵı tómense, oqıwshı sabaqtıń baslangan bólimin túsingeni menen, onıń orta hám sońǵı bólimlerin ótkazıp jiberedi.

Ekinshisi — diqqat kólemi. Bul bir waqıttıń ózinde insan sanası tárepten anıq qabıllana alatuǵın obyektler muǵdarı. Oqıw belsendiliginde diqqat kólemi keń bolǵan oqıwshı muǵallım túsindirip atırǵan materialdı da, ekrandaǵı prezentaciyanı da hám dápterdegi jazıwları da birdey qabıllay aladı.

Úshinshisi — diqqat bóliniwi hám awdarılıwı. Diqqat bóliniwi — bir waqıttıń ózinde eki yamasa odan da kóp hár túrli belsendilikti birdey sapada atqarıw imkanıyatı. Mısalı, muǵallımdıń sózin esitiw hám sol waqıttıń ózinde konspekt jazıw. Diqqat awdarılıwı bolsa itibardı bir jumıstan ekinshi jańa jumısqa tez hám mantiqlı baǵdarlaw qásiyetidir.

Joqarı klaslarda oqıw belsendiliginiń nátiyjelligi dál usı diqqat qásiyetleriniń qanshelli integraciyalashqanına baylanıslı. Kognitiv psixologiyada diqqat selektiv, yaǵnıy tańlawshı process retinde qaraladı. Miyaǵa hár sekunda millionlap sırtqı qozǵatıwshılar (sesler, reńler, oylar) tásir etedi. Diqqat bolsa sılpıwshı (filtr) rolin atqaradı: ol kerekli oqıw informaciyanı tiykarlı fon retinde ajratıp aladı, al basqa barlıq keri tásirlerdi (klaslaslarınıń pıshırlası, kóshedegi mashina sesi, smartfon xabarnamaları) unamsızlandırıp tastaydı. Eger bul filtr mexanizmi buzılsa yamasa tómense, oqıwshıda kognitiv asqın júkleme (cognitive overload) payda boladı hám sharshav payda boladı. Sol sebepli diqqatnı kognitiv shınıǵıwlar arqalı hár tárepleme shınıqtırıw kerek.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Vıgotskiy L. S. Razvitie visshih psixicheskikh funkciy. Moskva: Izdatelstvo Akademii pedagogicheskikh nauk, 1960.

2. Luriya A. R. Vnimanie i pamyat. Moskva: Izdatelstvo Moskovskogo universiteta, 1975.
3. Baddeley A. Working Memory, Thought, and Action. Oxford: Oxford University Press, 2007.
4. Buzan T. The Mind Map Book: How to Use Radiant Thinking to Maximize Your Brain's Untapped Potential. New York: Plume, 1996.
5. Rubinstein S. L. Osnovi obshey psixologii. Sankt-Peterburg: Piter, 2002.
6. Piaget J. The Psychology of Intelligence. London: Routledge, 2001.
7. Anderson J. R. Cognitive Psychology and Its Implications. New York: Worth Publishers, 2015.